

CISTERCITSKA OPATIJA BELEFONS/PETROVARADIN – Rezime –

Petrovaradinska cistercitska opatija, koja se u latinskim pisanim izvorima često spominje i pod imenom Belefons (=Belin izvor/, nalazila se od XIII do XVI veka na mestu gornjeg grada današnje Petrovaradinske tvrđave. Autor ove studije nastoji da u sažetom obliku prikaže istoriju ove opatije, koja je bila značajan centar katoličke crkve u srednjevekovnom Sremu, kao i da analizira zgrade ove opatije na osnovu dva publikovana i dva dosad još nepublikovana tlocrta sa kraja XVII veka.

U prvom poglavlju sastavljen je pregled mađarske, jugoslovenske i zapadnoevropske stručne literature, koja se bavi ovim manastirom, srednjevekovnom tvrđavom, koja ga je okružila ili istorijom Novog Sada. Autor ističe da su, uprkos mnogim istraživanjima, brojna pitanja ostala nerešena. Doprinela su ovome i jezičke barijere između pojedinih historiografija, što je uzrokovalo, da su mnoga važna otkrića ostala nezapažena. Zbog ovog stanja je jedan od ciljeva autora ove knjige i komparativna analiza pojedinih „ogranaka“ stručne literature. Uporedna analiza dostignuća objavljenih na mađarskom, srpskohrvatskom, nemačkom ili latinskom jeziku može biti od koristi i pri obradi podataka sakupljenih na iskopavanjima u Petrovaradinskoj tvrđavi koja se vrše pod vođstvom R. Bunardžića.

U drugom poglavlju studije autor prikazuje i ocenjuje pokušaje ubifikacije mesta „Petrikon“, koje spominje vizantijski istoričar Kinam. Po Vj. Klaiću Petrikon sadrži u sebi ime Petrovaradin, dok po Đ. Pauleru je Kimanov toponim prevod imena Kó/=Kamen, pa se pisanje vizantijskog istoričara odnosi na srednjevekovno naselje na mestu današnjeg Banoštora. Mišljenje Vj. Klaića steklo je više pristalica u stručnim krugovima, iako sadrži i jedan krupan nedostatak. Naime, dok se za toponim Kó može sa sigurnošću tvrditi da je postojao već za vreme pohoda vizantijskog cara Manuela, 1164-te, ime Petrovaradina verovatno potiče iz XIII-og veka. M. Erdujhelji je dokazao da je Petrovaradin dobio ime po Terefi Peteru (u poveljama na latinskom jeziku: Petrus filius Turwey ili Gurwey), koji se u pisanim izvorima prvi put pojavljuje tek godine 1194, a 1213-te učestvuje u atentatu na ugarsku

kraljicu Gertrudu. Zbog vremenskog razmaka se čini dosta neverovatnim da je jedan toponim nosio njegovo ime već 1164.

U trećem poglavlju se prikazuje kako je došlo do osnivanja opatije Belefons/Petrovaradin. Na osnovu belefonske darovnice može se zaključiti da je ugarski kralj Bela IV poklonio cistercitema zemlju Terefi Petera, koji je zbog atentata osuđen na smrt i gubitak svih poseda. U stručnoj literaturi postoji više mišljenja o tome, u čijim su rukama bili Peterovi posedi posle izvršenja smrtno kazne. Autor studije prihvata mišljenje P. Rokaija, da je ovaj posed jedno vreme držala i Margarita, sestra ugarskog kralja Andrije II. U zadnjem delu ovog poglavlja autor studije pokušava obesnažiti argumente F. L. Hervaija, prema kome je na ovom posedu prvo kaločki nadbiskup Ugrin pokušao da osnuje cistercitski manastir a tek kasnije Bela IV. Po mišljenju autora ove studije „Montana Sancti Petri in Marchia“, koju spominju cistercitski statuti 1233. i 1235. godine je verovatno neko drugo mesto u Sremu.

U četvrtom poglavlju knjige autor analizira podatke, koji se odnose na ubifikaciju Petrovaradinske cistercitske opatije. Prihvata mišljenje M. Erdujheljija i V. Patakija, po kojima se pre 1241. godine manastir nije nalazio na brdu, na mestu današnjeg gornjeg grada, već u nekoj obližnjoj dolini. Opatija je preseljena na brdo samo posle tatarske najeзде, delom radi lakše odbrane, delom i radi nadzora puta od strategijske važnosti. Na osnovu četiri plana Petrovaradinskog grada iz 1688. godine može se zaključiti, da je kor manastirske crkve bio tipa Morimond II. Vrlo bliska paralela mu je kor cistercitskog manastira u Kercu (rumunski: Cîrța) u Transilvaniji. Na sve četiri plana se jasno razabire da zapadni deo crkve nije bio podeljen na brodove. Međutim, samo na osnovu arheoloških iskopavanja će se moći proveriti, dali je crkva građena ovako, ili su stubovi uklonjeni samo prilikom kasnijih prepravki.

U petom poglavlju autor daje kratak pregled istorije opatije. Na osnovu darovnice i nekih drugih dokumenata iz XIII-tog i XIV-tog veka nabraja izvore prihoda ističući naročito značaj gajenja vinove loze. Postoji naime mogućnost da su petrovaradinski cisterciti doneli iz Francuske u Srem vinovu lozu i način pripremanja vina tipa furmint (mozler ili moslavac). Proizvodnja i prodaja vina mnogo je doprinela tome, da je belefonska/petrovaradinska opatija postala u XIV-tom veku najbogatiji cistercitski manastir u čitavoj Ugarskoj. Na bogatstvo opatije ukazuje i činjenica da su tu više puta boravili ugarski kraljevi XIII-tog i XIV-tog veka. Naročito je važno istaći činjenicu, da je u prvom desetleću XIV-tog veka, na početku svoje vladavine dosta vremena tu proveo i Karlo

Robert, prvi ugarski kralj iz Anžuvinske dinastije, dok zbog raznih velikaša još nije mogao proširiti svoju vlast nad čitavom Ugarskom.

Dosta pisanih izvora iz XIII-tog i XIV-tog veka govori o sporovima, koji su vođeni zbog pojedinih poseda opatije. Sa tačke gledišta istorije Novog Sada naročito je važna parnica oko manastira Aranylábúbács (u jednoj povelji iz 1267: Aranlaboubach = Zlatonogi Bač). Ovaj manastir je naime sigurno stariji od cistercitskog, ali se zbog nedostatka izvora ne može tačno ubifirirati. Autor ove studije prihvata mišljenje V. Patakija, prema kome se ovaj manastir nalazio na mestu kasnijeg podgrađa petrovaradinskog grada.

U ovom poglavlju se takođe analizira i teorija R. Paulovića, koji je na osnovu junačke narodne pesme o Kraljeviću Marku i Vuči Đeneralu zaključio da je Petrovaradin u XIV-tom veku bio deo nemanjićke Srbije. Autor ove studije nabroja mišljenje više jugoslovenskih istoričara koji su istakli da se navodi junačkih narodnih pesama mogu prihvatiti kao činjenice samo ako se slažu sa pisanim izvorima. A pisani izvori iz XIV-tog veka ne sadrže nijedan podatak koji bi potvrđivao Paulovićevu tezu.

Posle pregleda događaja iz XIII-tog i XIV-tog veka sledi XV i početak XVI-tog veka, kad je Petrovaradinski manastir počeo propadati, a istovremeno je zbog strategijskog značaja brda gde je stajao, postao važna karika u lancu tvrđava za odbranu srednjevekovne Ugarske od turske najezde. 1439 darovao je ugarski kralj Albert mačvanskom banu Ladislavu Gorjanskom Petrovaradin, uz uvet modernizacije odbrambenih mogućnosti tvrđave. Nekoliko godina kasnije međutim ova opatija i tvrđava koja ju je okruživala, već se nalazi u rukama Nikole Iločkog. Detalji spora između dva moćna barona nisu poznati. 1462 godine je ugarski kralj Matijaš Korvin darovao Petrovaradin kaločkim nadbiskupima sa ciljem organizovanja odbrane granice. Od kaločkih nadbiskupa Peter Varadi (u latinskim spisima: Petrus de Warda) je učinio najviše za modernizaciju tvrđave. Svi ovi naponi međutim nisu bili dovoljni za zaustavljanje turskog nadiranja. Turska vojska pod vođstvom sultana Sulejmana II. zauzela je Petrovaradin 27. jula 1526. a pad tvrđave ujedno znači i kraj cistercitskog manastira.

U šestom poglavlju autor prikazuje na osnovu putopisaca iz XVI-tog i XVII-tog veka kao i austrijskih izvora sa kraja XVII-tog veka sudbinu ostataka manastira za vreme turske vladavine, kao i u periodu posle austrijskog osvajanja kada su 1693 godine pri početku gradnje nove tvrđave i zadnji ostaci manastirskih zgrada porušeni. U ovom poglavlju obrađuje se i deo prozorski okvira od kamena, kao i konzola Parlerijanske škole koji su uzidani u Inoćentijev bastion nove tvrđave. Konzola sa prikazom maske nalazi se ispod jedne kompo-

zicije 7 kamenih topovskih kugli. Kompozicija od đuladi prikazuje ili ljudski lik raširenih ruku, ili krst na trouglastom postolju. Deo prozorskog okvira kao i konzola su verovatno ostaci srednjevekovne opatije ili tvrđave iako se to još sa sigurnošću ne može tvrditi. Naime, prilikom gradnje nove tvrđave dovožen je kamen i iz Iloka, gde je prisustvo klesara Parlerove škole u prvoj polovini XV-og veka već odavno potvrđeno.